

SAT-2B.412-1-EM1-02

STRUCTURAL FACTORS IN BULGARIAN HORTICULTURE: ANALYSIS OF INSTITUTIONAL AND PRODUCTION DYNAMICS ²⁷

Research Assistant Daniel Petrov

Department of Economics and Management of Agricultural and Rural Organizations,
Institute of Agricultural Economics – Sofia (Agricultural Academy - Bulgaria)

Tel.: +359896827797

E-mail: dpetrov.iae@gmail.com

Abstract: This study analyzes the institutional and structural constraints to fruit and vegetable production in Bulgaria during the period 2001–2021, employing a dual-method research design. The first component consists of a structured online survey conducted among 96 producers from all NUTS 2 regions, aimed at analyzing farmers' perceptions of the institutional environment. The second component is based on two econometric regression models used to evaluate the objective impact of institutional and structural factors on national production volumes. The survey results reveal a widespread lack of trust in institutions – particularly concerning the security of property rights, the efficiency of public administration, and the stability of agricultural policy. However, the regression analysis demonstrates that only structural characteristics – especially the average farm size – exert a statistically significant influence on production levels. Institutional quality, by contrast, does not exhibit any measurable effect on macroeconomic outcomes. This discrepancy between stakeholders' subjective perceptions and objectively identified determinants underscores the need for differentiated policy responses. Such responses should aim both to strengthen the institutional framework and to address the deeply rooted structural fragmentation within the sector. The study contributes to the literature on post-socialist agrarian development by analytically framing the tension between individual farmer experience and macro-level production trends.

ВЪВЕДЕНИЕ

Ролята на институциите във формирането на икономическото развитие заема централно място в икономическата теория повече от век. Тази роля претърпява съществена трансформация – от класическия акцент върху „правилата на играта“ на пазарите до съвременните интерпретации, които подчертават дълбоката обвързаност на икономическото поведение с институционалната среда. Историческият преход в разбирането на институциите може да бъде проследен чрез научните приноси на автори като Торстайн Веблен (1898), който пръв проблематизира слабите страни на маржиналния подход, настоявайки за исторически и социално обусловено разбиране на икономическата активност. Тази линия на развитие достига кулминацията си в трудовете на Дъглас Норт (1990), който формализира институционалния анализ чрез концепцията за институциите като „създадени от човека ограничения“, които структурират политическите, икономическите и социалните взаимодействия – парадигма, която преформулира разбирането за икономическата ефективност. Според Норт, институциите намаляват несигурността, като осигуряват стабилност – макар и не непременно ефективност – на ежедневните икономически процеси. Именно тяхната ефективност в голяма степен определя траекторията на икономически растеж или стагнация – теза, подкрепена от значителен брой емпирични изследвания в различни сектори, включително земеделието. Там зависимостта от сигурни права на собственост, изпълними договори, достъп до кредити и предвидима политика е особено изразена, поради присъщите за сектора уязвимости – като климатичен риск, времеви разрыв между инвестиции и възвращаемост, както и нетрайността на продукцията.

Институционалната перспектива по този начин застава в критичен контраст с неокласическите модели, които традиционно разглеждат институциите като екзогенни и стабилни. Вместо това, институционализмът подчертава ендогенната еволюция на институционалните рамки и тяхната взаимна връзка с икономическите стимули – динамика, разработена подробно чрез понятието за пътна зависимост при Норт. Според тази концепция неефективните институции могат

²⁷ Докладът е представен в секция Икономика и мениджмънт на 25 октомври 2025 с оригинално заглавие на български език: СТРУКТУРНИ ФАКТОРИ В БЪЛГАРСКОТО ГРАДИНАРСТВО: АНАЛИЗ НА ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА И ПРОИЗВОДСТВЕНАТА ДИНАМИКА.

да се възпроизвеждат във времето поради натрупващи се ползи от установени институционални модели и високите разходи по замяната им. Върху тези основополагащи идеи стъпва Новата институционална икономика (New Institutional Economics, NIE), която допълнително изяснява механизмите, чрез които институциите влияят върху транзакционните разходи, информационните асиметрии и проблемите на колективното действие. Ключови приноси в тази насока са направени от Уилямсън (1985) в областта на икономиката на транзакционните разходи, който демонстрира, че управленските структури – фирми, пазари и хибридни форми – възникват ендогенно, за да минимизират разходите, свързани с опортюнизъм и специфичност на активите. Допълнителен принос има и Елиноор Остром (1990) чрез анализа ѝ на управлението на общи ресурси, който показва как саморегулиращи се институции могат ефективно да предотвратят трагедията на общите блага без да се прибегва до приватизация или държавен контрол.

Тези теоретични развития подчертават ключовата роля на институционалните структури в подпомагането или възпрепятстването на икономическата ефективност, иновации и справедливо разпределение на ресурсите. Този аналитичен подход намира особено широко приложение при изследването на аграрните трансформации в постсоциалистически контекст, където разпадането на централизираното планиране изискваше бързото изграждане на нови институционални инфраструктури за регулиране на поземлените отношения, пазарите за суровини и продукция, както и механизмите за селско финансиране.

В контекста на Централна и Източна Европа, емпирични изследвания на Суинен (1999), Чаки и Лерман (1997) показват, че качеството и последователността на институционалните реформи – а не темпото на либерализация или приватизация – са били решаващи за различните траектории на селското стопанство в региона. Страни, които успешно изграждат прозрачни правни системи, гарантирани права на собственост и поддържащи селски институции, реализират относително успешни трансформации. Обратно, в страни, характеризирани с институционални дефицити или хищнически политически икономики, се наблюдават стагнация, обедняване и деиндустриализация на аграрния сектор. Тези изследвания поставят под съмнение опростените модернизационни теории, които приемат за даденост пряка и линейна връзка между пазарна либерализация и аграрна продуктивност. Вместо това, те доказват, че ефективността на пазарните механизми е дълбоко зависима от институционалната рамка, в която те функционират. Този извод се потвърждава и от сравнителните анализи на Розел и Суинен (2006), които установяват, че устойчивото съществуване на неефективни колективни структури, слаби поземлени пазари и нефункционални вериги за снабдяване с производствени ресурси е системно свързано с ниски резултати в селското стопанство на страните в преход.

Следователно, от теоретична гледна точка, разбирането на динамиката на земеделското производство изисква предварителен анализ на институционалната среда – както на формалните ѝ компоненти (закони, регулации, системи на собственост), така и на неформалните (доверие, реципрочност, социален капитал), които оформят стимулите, ограниченията и възможностите пред икономическите субекти. Тази аналитична рамка е в синергия с по-широката концепция на Acemoglu, Johnson and Robinson (2005), според която включващите институции – характеризирани с широк достъп до икономически и политически възможности – са фундаментът на дългосрочното развитие.

За разлика от тях, институциите, концентриращи власт и ресурси в ръцете на ограничен елит, системно възпрепятстват устойчивия растеж и водят до обедняване на широки обществени слоеве. Това разбиране има особено важно значение за селското стопанство, където включването – по отношение на достъпа до земя, капитал, кредити, пазари и знания – е критично условие за жизнеспособността на дребните производители и диверсификацията на сектора.

Научната литература в областта на аграрната институционалистика подчертава, че специфичните характеристики на селскостопанското производство – сезонност, биологични цикли, пространствена разпокъсаност, волатилност на цените – правят земеделските производители особено зависими от ефективни институции, които да осигуряват управление на риска,

разпространение на информация, технологичен трансфер и интеграция в пазарната среда. Както отбелязва Bardhan (1989), а впоследствие се потвърждава от редица емпирични изследвания, аграрните институции – включително службите за аграрно консултиране, селските кооперации и кредитните институции – играят ключова роля в стимулирането на иновации и повишаването на продуктивността. В ситуации, при които институционалните структури са слаби, фрагментирани или несъобразени с нуждите на производителите, често се формира порочен кръг от недостатъчни инвестиции, ниска продуктивност и трайна селска бедност – процеси, подробно анализирани в рамките на икономиката на развитието (Binswanger and Rosenzweig, 1993; Hayami and Ruttan, 1985).

В тази теоретична рамка концепцията за институционален провал придобива особено значение. Тя не се отнася единствено до липсата на формални институции, а включва и наличието на неефективни, изключващи или извличащи институции, които изкривяват икономическите стимули и възпрепятстват ефективното разпределение на ресурсите. Keefer (2005) подчертава, че такива институционални провали могат да се проявяват на различни нива – от несигурни поземлени отношения, които обезкуражават инвестициите, до неефективна бюрокрация, забавяща изплащането на субсидии, и политизирани регулаторни органи, неспособни да наложат качествени стандарти. Кумулативният ефект от подобни дисфункции е повишаване на транзакционните разходи, задълбочаване на информационните асиметрии и блокиране на възможностите за икономии от мащаб и обхват в селскостопанското производство.

Аналитичното разграничение между институционална липса и институционална дисфункция е от ключово значение за разбирането на емпиричните резултати в селското стопанство на преходни икономики. В тези случаи формалното наличие на закони и политики често прикрива сериозни дефицити по отношение на тяхното прилагане, вътрешна последователност и институционална легитимност. Това явление е добре документирано в анализа на постсоциалистическите аграрни трансформации в Източна Европа и Централна Азия (Lerman et al., 2004).

Българският случай е особено показателен за сложното взаимодействие между институционалното наследство, възможности за реформа и секторни резултати. Демонтажът на колективните стопанства не е съпроводен с изграждането на ефективни поземлени пазари, селски кредитни механизми или производителски организации. Това довежда до крайно фрагментирана структура на земеделските стопанства, ограничен достъп до капитал и повишена уязвимост към пазарни шокове – условия, които се запазват и в съвременния период. Те се възпроизвеждат системно в резултат на ограничен административен капацитет, фрагментирани политики и концентрация на субсидии в ръцете на икономически и политически свързани субекти (OECD, 2021).

В този смисъл, обяснението за устойчиво ниските равнища на производство на плодове и зеленчуци в България не може да се изчерпи с пазарни фактори или климатични влияния. Необходимо е анализът да бъде ситуиран в по-широкия институционален контекст, който определя стимулите и ограниченията, пред които са изправени земеделските производители. Тази теоретична ориентация кореспондира както с основополагащите тези на новата институционална икономика, така и с по-широката интердисциплинарна литература за аграрни трансформации, която подчертава съвместната еволюция на социални, икономически и институционални структури като ключов фактор за аграрните резултати (Byres, 1996; Yeros, 2013).

На тази аналитична основа настоящото изследване възприема строго институционална перспектива. То поставя тезата, че основният “обяснителен” фактор за ниските нива на производство на плодове и зеленчуци в България не се крие в технологичното изоставане, недостига на работна ръка или в неблагоприятните пазарни условия, а в кумулативното въздействие на институционалните дефицити – слаба защита на правата на собственост, ограничен достъп до финансиране, неефективни консултантски услуги, разпокъсани производителски структури и непоследователна държавна подкрепа. Тези фактори системно възпират инвестициите, иновациите и колективните действия в сектора, което води до устойчиво ниска продуктивност и висока зависимост от внос, въпреки наличието на благоприятни природни дадености и утвърдени аграрни

традиции. Изхождайки от теоретичните постановки в областта на институционалната икономика и аграрното развитие, се налага преход към по-специфичен секторен и географски анализ. Фокусът се поставя върху взаимовръзката между институционалното качество и резултатите в селското стопанство в български контекст – и по-конкретно в сферата градинарството (*на английски: horticulture, обхващащо както трайни насаждения- овоцарство и лозарство, така и зеленчукопроизводство*), където се преплитат историческа институционална еволюция, секторни особености и динамиката на постсоциалистическия преход в силно зависими и пътно обусловени модели.

Както отбелязва Lerman (2001), преструктурирането на селското стопанство в постсоциалистическите икономики е било дълбоко повлияно не толкова от политиките на пазарна либерализация, колкото от степента, в която нововъзникващите институции са могли да поемат координационни, инвестиционни и рисковосподелящи функции, изпълнявани дотогава от централизираните структури. При липса на такъв институционален фундамент, селските икономики преживяват процеси на фрагментация, неформализация и подкапитализация – процеси, ясно видими в българския селски пейзаж. Въпреки наличието на значими природни предимства – благоприятен климат, плодородни почви и дълга аграрна традиция – производството на високоценни култури като плодове и зеленчуци отбелязва рязък спад през последните три десетилетия и е все по-често заменяно от внос, доминиращ на вътрешния пазар. Историческите корени на тази траектория се откриват в особеностите на социалистическия аграрен модел в България, основан на мащабна колективизация чрез Трудово-кооперативни земеделски стопанства (ТКЗС) и Държавни земеделски стопанства (ДЗС). Тези структури интегрират производството, преработката и дистрибуцията под централизирано управление, създавайки икономии от мащаб и позволявайки развитието на специализирани комплекси за плодове и зеленчуци, ориентирани към вътрешния и външния пазар. В същото време обаче те потискат частната инициатива, разнообразието на културите и способността за адаптация към пазарните сигнали, формирайки аграрен модел, силно уязвим към шоковете на внезапна либерализация.

С прехода в началото на 90-те години, “демонтажът” на колективните структури чрез реституция на земя към първоначалните собственици – често осъществена чрез сложни и оспорвани правни процедури (Swinnen et al., 2005) – води до разпокъсване на земята в множество дребни парцели. Това подкопава икономии от мащаб и създава значителни транзакционни разходи, свързани с консолидирането на земя и преструктурирането на стопанства. Тази динамика се задълбочава от липсата на ефективни поземлени пазари, надеждни поземлени регистри и функциониращи кредитни механизми в селските райони – институционални предпоставки за успешна аграрна комерсиализация и инвестиции (Deininger, 2003). Процесите на фрагментация и обезкапитализация оказват особено неблагоприятно влияние върху производството на плодове и зеленчуци, което – за разлика от зърнопроизводството – изисква значителни фиксирани инвестиции в трайни насаждения, напояване, инфраструктура за следберитбена обработка, както и ефективна организация на трудоемки дейности като прибиране и сортиране на реколтата. Тези дейности са сериозно възпрепятствани при условия на несигурни права на собственост, ограничен достъп до финансиране и слаби кооперативни структури – институционални слабости, които директно подкопават способността на сектора да се възстанови и модернизира.

Освен това, конкретните механизми за политическа подкрепа чрез Общата селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз на практика допринасят за задълбочаване на съществуващите структурни неравенства. Анализът на Swinnen (2015) показва, че субсидиите по Първи стълб на ОСП, които се основават предимно на площта на стопанствата, системно облагодетелстват големите зърнопроизводители за сметка на сектори с висока добавена стойност и трудоемкост – като плодово и зеленчукопроизводството. По този начин се създават изкривени стимули, които насърчават монокултурни практики и увеличават зависимостта от внос. Това несъответствие между политическите цели и секторните нужди отразява по-дълбоки институционални дефицити в административния и управленски капацитет на България – дефицити, документираны в последователни доклади на Европейската комисия относно прилагането на ОСП. В тях се открояват

проблеми, свързани с неефективна бюрокрация, регулаторна непрозрачност и ограничено участие на заинтересованите страни при изготвянето и изпълнението на програмите за развитие на селските райони (European Commission, 2018). Тези административни слабости не са просто технически пропуски, а са симптоми на по-широка институционална среда, характеризираща се с ниски нива на доверие, ограничен социален капитал и трайни възприятия за корупция. Подобни фактори значително подкопават легитимността и ефективността на аграрните институции и политики – теза, потвърдена от международни сравнителни изследвания върху управлението и аграрната ефективност (Kaufmann et al., 2010). Българският случай по този начин илюстрира порочния кръг на институционална слабост и секторна неефективност, описан в литературата по политическа икономика и развитие. В този модел неефективните институции не успяват да създадат благоприятна среда за инвестиции и иновации, което води до икономическа стагнация. Стагнацията от своя страна подкопава фискалния и политически капацитет за реформи и институционално укрепване (Acemoglu and Robinson, 2012).

В контекста на градинатството институционалните дефицити се проявяват в няколко ключови направления. На първо място – липсата на ефективни организации на производителите, които да обединяват предлагането, да преговарят с преработватели и търговци, и да инвестират в колективна инфраструктура като хладилни съоръжения и логистични системи. Въпреки наличието на формална нормативна рамка, позволяваща създаването на такива организации в съответствие с регламентите на ЕС, реалната степен на участие остава изключително ниска. Това се обяснява както с исторически обусловено недоверие към колективните форми – наследство от социалистическия период – така и с липса на ефективни механизми за подпомагане и фасилитиране (Fritzsche et al., 2011).

На второ място, финансовите системи обслужващи селските райони остават неадекватни – високите изисквания за обезпечения, оскъдните финансови продукти, адаптирани към нуждите на сектора, и високите транзакционни разходи в голяма степен изключват малките и средни производители от достъп до инвестиционен капитал. Това възпроизвежда цикли на недостатъчна капитализация и ниска производителност.

Трето, слабостите в системите за аграрно консултиране и научноизследователска дейност – системно недофинансиране, липса на модернизация и слаба свързаност между научните институти и фермерите – водят до ниски нива на технологично усвояване и иновации в сектора (FAO, 2019).

Четвърто, липсата на стабилна и последователна политическа подкрепа – честите промени в субсидийните схеми, нормативните изисквания и стратегическите приоритети – създават среда на несигурност, която възпира дългосрочното инвестиционно планиране от страна на производителите. Тази политическа нестабилност е показателна за по-дълбоки слабости в стратегическото планиране и координацията на аграрната политика в рамките на Министерството на земеделието и свързаните с него агенции – институции, които остават силно политизирани и подложени на чести промени в ръководството, което подкопава способността им да формулират и прилагат устойчиви секторни стратегии (Van Herck and Swinnen, 2011).

Кумулативният ефект от тези институционални дефицити е повишаване на транзакционните разходи при производството на плодове и зеленчуци – както в сравнение с други аграрни дейности, така и спрямо вносните продукти. Наблюдаваният спад в местното производство и нарастващата зависимост от внос не могат да се обяснят единствено чрез фактори като ценова конкуренция или климатични ограничения. Те следва да бъдат разглеждани в контекста на институционалната среда, която структурира икономическите стимули, възможности и ограничения. Следователно, спецификата на траекторията на българския плодово- и зеленчуков сектор през последните три десетилетия не представлява аномалия, а логическо следствие от по-общ институционален провал да се създаде благоприятна среда за развитие на сектора. Този провал има своите корени както в историческите наследства, така и в съвременните дефицити на управлението и може да бъде разбран единствено чрез интегриран теоретико-емпиричен анализ, който ситуира секторните резултати в динамиката на институционалната еволюция и ефективност.

Българският случай също така онагледява ограничената способност на външни политически рамки – като ОСП – да предизвикат дълбока секторна трансформация при липса на силни вътрешни институции, способни да усвояват и насочват външните ресурси, да съгласуват механизмите на подкрепа с реалните секторни потребности и да насърчават колективните действия сред производителите. В българския контекст зависимостта от външно наложени политически модели без адекватна адаптация към вътрешните институционални реалности води до т.нар. „формално съответствие без функционална трансформация“ – феномен, описан в литературата по управление като „изоморфна мимикрия“ (Pritchett et al., 2010), при който външни институционални форми се възприемат формално, без реално подобрене в тяхната функционалност и резултатност. Ето защо всеки задълбочен анализ на ниските равнища на производство на плодове и зеленчуци в България трябва да надхвърля чисто икономическите или техническите обяснения и да се насочи към институционалните структури, стимули и динамики, които формират поведението на производителите, инвестиционните модели и пазарните резултати. Необходим е холистичен и интердисциплинарен подход, черпещ от теоретичните основи на институционалната икономика, политическата икономия, аграрните изследвания и социологията на развитието.

В рамките на настоящото изследване се формулират три основни хипотези, очертаващи аналитичната структура на емпиричната част. Първата хипотеза предполага, че според възприятията на земеделските производители именно институционалните слабости – като несигурност на правата на собственост, ограничен достъп до кредити, административна неефективност и нестабилност на политиките – представляват основна пречка пред развитието на сектора. Очаква се данните от анкетата да потвърдят тази хипотеза, като отразят висока степен на усещана институционална неадекватност сред фермерите. Втората хипотеза обаче поставя под въпрос пряката причинно-следствена връзка между възприетите институционални дефицити и реалните производствени резултати. Предполага се, че макроикономическият анализ ще разкрие по-сложна картина, в която структурни фактори – като разпокъсана земя, липса на напоителна инфраструктура и ограничен достъп до пазари – оказват също толкова силно или дори по-силно въздействие върху сектора от институционалните проблеми. С други думи, възприятията на фермерите, макар и съществени за разбиране на ежедневните предизвикателства, не винаги съответстват на обективно измеримите икономически реалности. Третата хипотеза изследва взаимодействието между институционалните и структурните ограничения, като предполага, че трайната стагнация в производството е резултат от тяхната сложна взаимозависимост, а не от доминиращото влияние само на един от двата типа фактори.

Емпиричният дизайн на изследването – включващ структурирано онлайн анкетно проучване сред 96 производители, разпределени пропорционално в шестте NUTS 2 региона на България, и последващ иконометричен анализ на национални данни за периода 2001–2021 г. – предоставя възможност за системно тестване на тези хипотези. Чрез съпоставяне на субективни оценки с обективни показатели, изследването цели да предложи многопластово и емпирично обосновано обяснение на динамиката в българския плодово- и зеленчуков сектор, като същевременно допринася към по-широкия научен дебат относно институционалните и структурните основи на аграрното развитие в постсоциалистически контекст.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Настоящото изследване използва холистична методология, която съчетава събиране на емпирични данни чрез анкета със статистически анализ на макроикономически и аграрни времеви редове. Основната цел е да се определи относителното въздействие на институционалните и структурните променливи върху развитието на сектора за плодове и зеленчуци в България в периода 2001–2021 г.

Чрез интегриране на субективни възприятия на производителите с обективни статистически показатели изследването се стреми да изведе аргументирано обяснение за секторната стагнация и да формулира практически приложими изводи за дългосрочното аграрно развитие. Методологичната рамка е специално конструирана така, че да отчита както възприятията на

стопаните, така и реалните икономически ограничения, като се признава значението на когнитивните и структурните измерения при формирането на производствените резултати. Количествената основа на изследването се изгражда върху два основни типа данни: вторични макроикономически и секторни времеви редове, и оригинални първични данни, събрани чрез структурирана анкета. Макроикономическите и секторно-специфичните данни са получени от следните източници:

- Световната банка (World Development Indicators – WDI), предоставяща съпоставими и консистентни макроикономически индикатори. Използваните показатели включват годишен ръст на БВП (код на индикатора: NY.GDP.MKTP.KD.ZG), инфлация (FP.CPI.TOTL.ZG) и обменен курс;
- Националният статистически институт (НСИ) на България, откъдето са извлечени данни за годишните обеми на производство на плодове и зеленчуци, среден размер на стопанствата, дял на напояваната земеделска площ спрямо общата използвана земя, заетост в селското стопанство и равнища на аграрен кредит;
- Министерството на земеделието, храните и горите на България, което предостави по-детайлна информация относно достъпа до кредит, програми за уедряване на земеделските земи и регионални производствени данни.

Избраният времеви период (2001–2021) позволява проследяване на процеси в рамките на последователни политически цикли, като включва и съществената институционална трансформация, свързана с присъединяването на България към ЕС през 2007 г. Периодът обхваща както прединтеграционния преход, така и пост-интеграционното съгласуване с Общата селскостопанска политика – контекст, от решаващо значение за разбирането на институционалната еволюция. Всяка променлива включва 21 годишни наблюдения, структурирани като едномерни времеви редове. Всички серии са проверени по отношение на пълнота, стационарност и наличие на структурни промени. Липсващи стойности са изключително редки и при необходимост са компенсирани чрез линейна интерполация. Наблюдения с отклоняващи се стойности са проверявани спрямо данни на Европейската комисия, а при несигурност – изключвани. Характерът на данните (национално ниво, годишна честота) ги прави подходящи за регресионен анализ, изследващ средносрочни и дългосрочни зависимости.

Този набор от данни е избран заради високата си надеждност, официален характер и тематична съгласуваност с изследователския въпрос. Освен това, той позволява конструиране на индикатори, широко използвани в приложната аграрна икономика – като среден размер на стопанствата и интензивност на аграрното кредитиране. Тези индикатори са подбрани въз основа на тяхната теоретична значимост и емпирична приложимост, установени в литературата по институционална икономика.

За допълване на макроикономическия анализ е разработена структурирана онлайн анкета, насочена към събиране на емпирични данни относно възприятията на земеделските производители за качеството на институционалната среда и ограниченията, които те срещат в сектора за плодове и зеленчуци. Целта на анкетата не е да установи причинно-следствени връзки, а да документира субективното измерение на институционалната ефективност, както я преживяват самите участници в сектора, и да съпостави тези възприятия с иконометричните резултати. Анкетата е проведена в периода септември–октомври 2024 г. – времеви прозорец, целенасочено избран да съвпадне с периода след прибирането на реколтата, когато земеделските производители са по-достъпни и склонни към участие. Целевата съвкупност включва стопани, ангажирани в отглеждане на плодове и зеленчуци. Използван е стратифициран целеви подбор, осигуряващ пропорционално представителство от шестте региона на ниво NUTS 2 в България: Северозападен, Северен централен, Североизточен, Югоизточен, Южен централен и Югозападен. Общият брой получени валидни отговори е 96, като подборът е съобразен с териториални различия по отношение на достъпа до институции, фрагментацията на земята и степента на пазарна интеграция.

Участниците са привлечени чрез съдействие от регионални консултантски предприятия в областта на земеделието. Поканите са разпратени по електронна поща и съдържат индивидуален

код за достъп, гарантиращ сигурност на данните, анонимност и проследимост без компрометиране на конфиденциалността. Анкетата е проведена чрез защитена онлайн платформа, която позволява мониторинг в реално време и осигурява валидност на данните чрез автоматичен контрол при попълване.

Въпросникът съдържа 15 въпроса, разпределени в седем тематични области:

- Поземлени отношения и права на собственост – сигурност на земевладението и лекота на прехвърляне;
- Достъп до финансиране – условия за кредитиране, предишен опит с кредити и достъпност на субсидии;
- Административна ефективност – оценка на държавни услуги като обработка на субсидии и административна справедливост;
- Стабилност на политиките – честота и предсказуемост на политически промени, както и достъп до информация;
- Кооперативни организации – участие в кооперативи и оценка на тяхната ефективност;
- Консултантски услуги и иновации – достъп до технически съвети и внедряване на нови технологии;
- Институционално доверие и обща оценка – цялостна оценка на институционалната ефективност и идентифициране на основни ограничения пред производството.

Анкетата комбинира затворени въпроси (Ликертова скала - избор от няколко възможности) с отворени отговори, което позволява едновременно събиране на количествени данни и контекстуална информация. Преди същинското провеждане е извършен пилотен тест с група от 10 производители с цел прецизиране на формулировките и гарантиране на яснота. Резултатите от проучването са анализирани чрез описателна статистика, като за открояване на доминиращи възприятия и регионални модели са използвани честотни разпределения и кръстосани таблици. Макар и да не е представително в национален мащаб, проучването предоставя емпиричен материал за реалните нагласи и институционални опасения на производителите в различни региони на страната. Пълният набор от въпроси за проучването е както следва:

Таблица.1. Анкетно проучване

№	Въпроси
1	Как бихте оценили сигурността на правата си на собственост върху земеделска земя? (Опции: Много сигурни, Отчасти сигурни, Несигурни, Много несигурни)
2	Колко лесно Ви е да извършвате сделки със земя (покупка, наем, продажба)? (Опции: Много лесно, Умерено, Трудно, Много трудно)
3	Имате ли достъп до земеделски кредити с инвестиционна цел? (Опции: Да, Не, Частично)
4	Ако сте кандидатствали за кредит през последните 5 години, как бихте описали процеса? (Опции: Лесен и прозрачен, Сложен, но управляем, Много труден, Неуспешен)
5	До каква степен са достъпни държавните субсидии и програми за подкрепа на производители на плодове и зеленчуци? (Опции: Много достъпни, Отчасти достъпни, Слабо достъпни, Недостъпни)
6	Колко често се променят аграрните политики или субсидийните схеми по начин, който влияе на Вашето производствено планиране? (Опции: Много често, Понякога, Рядко, Никога)
7	До каква степен се чувствате информирани относно промените в аграрната политика и субсидийните програми? (Опции: Много добре информирани, Отчасти информирани, Слабо информирани, Изобщо не информирани)

8	Как оценявате ефективността на административните органи (напр. Министерство на земеделието, Разплащателни агенции) при обработка на заявления и предоставяне на услуги? (Опции: Много ефективни, Отчасти ефективни, Неефективни, Много неефективни)
9	Членувате ли в момента в производителска организация или кооперация? (Опции: Да, Не, Планирам да се присъединя)
10	Ако да – доколко ефективна намирате организацията/кооперацията по отношение на подобряване на достъпа до пазари и преговорна сила? (Опции: Много ефективна, Отчасти ефективна, Неефективна, Много неефективна)
11	Колко лесен достъп имате до аграрни консултантски услуги или програми за съвети? (Опции: Много лесен, Отчасти лесен, С трудност, Нямам достъп)
12	През последните три години въвели ли сте нови аграрни технологии или иновации (напр. нови сортове, напоителни методи, дигитални инструменти)? (Опции: Да, Не)
13	Какви са основните бариери пред въвеждането на иновации във Вашето стопанство? (Отворен отговор – напр. разходи, липса на информация, недоверие, институционални пречки)
14	Как бихте оценили цялостната ефективност на институциите в подкрепа на производството на плодове и зеленчуци в България? (Опции: Много ефективни, Отчасти ефективни, Неефективни, Много неефективни)
15	Според Вас, кой е основният фактор, който ограничава развитието на производството на плодове и зеленчуци в България? (Отворен отговор)

С цел да бъде измерена степента на институционална непредвидимост, пред която са изправени земеделските производители в България, в настоящото изследване се въвежда специално конструиран Индекс на политическата променливост (Policy Volatility Index – PVI). Той улавя годишните колебания в аграрната политическа активност по три отделни, но взаимосвързани измерения: честотата на нормативните или регулаторни промени, интензитетът на тези промени и ефективността на тяхното прилагане. Конкретно, индексът се базира на данни, извлечени от Държавен вестник на Република България, който публикува всички приети закони, наредби и изменения по отношение на аграрното законодателство и схемите за подпомагане.

Първият компонент на индекса отчита за всяка година общия брой новоприети или изменени нормативни актове, засягащи земеделието – това осигурява базова мярка за честотата на промени в политическата среда. Въпреки това, като се отчита фактът, че не всички промени имат еднаква значимост или въздействие, вторият компонент въвежда оценка на „интензитета“ на всяка промяна чрез предварително дефинирана тристепенна скала. Оценка 0 се присъжда при незначителни технически корекции (например уточнения в процедурите); оценка 1 обозначава умерени промени, които могат да повлияят на допустимостта за субсидии или отчетността; оценка 2 се дава при мащабни структурни реформи – като въвеждане на нови правила за директни плащания, съществени промени в ОСП или цялостно ревизиране на условията за съответствие. Третият компонент измерва средното забавяне в прилагането на политиките – изчислено като броя на месеците между датата на официална публикация и датата на влизане в сила на съответния нормативен акт. Тази променлива служи като индикатор за административна реактивност и ефективност при изпълнението на политики.

Тъй като трите компонента са измерени в различни метрични единици – абсолютен брой (честота), категорийна скала (интензитет) и времева продължителност (месeci) – те не са директно сравними в оригиналния си вид. За да се преодолее това, всеки компонент е стандартизиран чрез методологията на z-оценките (z-score), която трансформира първичните стойности в стандартни, като отчита отклонението на всяка стойност от средната стойност (μ), разделено на стандартното

отклонение (σ) в рамките на времевата серия за периода 2001–2021 г. Така всяка променлива се изразява на една и съща скала – със средна стойност нула и стандартно отклонение едно – което позволява тяхното агрегиране без риск някой от компонентите да доминира поради различия в мащаба. Прилагането на тази процедура води до следната формула на индекса:

$$PVI_t = \frac{Z_{laws_t} + Z_{impact_t} + Z_{lag_t}}{3} \quad (1)$$

където $Z_{laws_t} + Z_{impact_t} + Z_{lag_t}$, представляват стандартизираните z-оценки съответно за броя на приетите политики, средната оценка на въздействието и забавянето в прилагането за съответната година t . Така формираният индекс отразява средното стандартизирано отклонение спрямо средата на политическата среда за целия изследван период, като по-високите стойности сигнализират за години, характеризиращи се с по-чести, по-нарушаващи статуквото и/или по-бавно прилагани политически промени спрямо 21-годишната база. Тази методология гарантира съпоставимост във времето и предотвратява прекомерното доминиране на която и да е от отделните променливи при формирането на общата стойност на индекса. Полученият Индекс на политическа волатилност (PVI) функционира като интегрален индикатор, който не само отразява обема на политическата активност, но и улавя съдържателния характер на промените, както и административния капацитет за тяхното ефективно прилагане.

Чрез интегрирането на трите измерения в единен индикатор, Индексът на PVI предоставя нюансирана и цялостна мярка за институционална нестабилност, която впоследствие може да бъде емпирично тествана по отношение на влиянието ѝ върху краткосрочните колебания в производството на плодове и зеленчуци посредством регресионен анализ. Включването на този индекс във втория етап на иконометричното моделиране позволява количествено оценяване на това доколко годишните промени в политическата среда могат да нарушат производственото планиране, разпределението на ресурси и инвестиционното поведение на стопанствата, функциониращи в условията на вече уязвима институционална рамка. За тестване на основните хипотези изследването използва два регресионни модела. Всички регресии са извършени с помощта на Microsoft Excel, като за статистическите изчисления е използван модулът Analysis ToolPak. Макар Excel да не притежава гъвкавостта на специализираните иконометрични софтуери, той е оценен като достатъчен инструмент предвид структурата на моделите и обхвата на изследователския анализ.

- **Модел 1: Детерминанти на производствения обем**

Първият модел изследва влиянието на институционалните и структурните променливи върху националните производствени обеми чрез прилагане на многовариантна линейна регресия:

$$Y_t = \alpha + \beta_1 IQ_t + \beta_2 FS_t + \beta_3 IRR_t + \beta_4 CR_t + \beta_5 LAB_t + \epsilon_t \quad (2)$$

където: Y_t - общо производство на плодове и зеленчуци (в метрични тонове); IQ_t - индекс на институционално качество (съставен показател, базиран на индикатори за управление); FS_t - среден размер на стопанствата (в хектари); IRR_t - напоявана земеделска площ (като процент от използваемата земя); CR_t - земеделски кредит (като процент от БВП на селското стопанство); LAB_t - заетост в селското стопанство.

- **Модел 2: Годишна промяна в производството**

Вторият модел се съсредоточава върху краткосрочните колебания и анализира годишните промени в производството (ΔY_t)

$$\Delta Y_t = \gamma_0 + \gamma_1 + PVI_t + \gamma_2 GDPG_t + \gamma_3 INF_t + \gamma_4 EXR_t + \mu_t \quad (3)$$

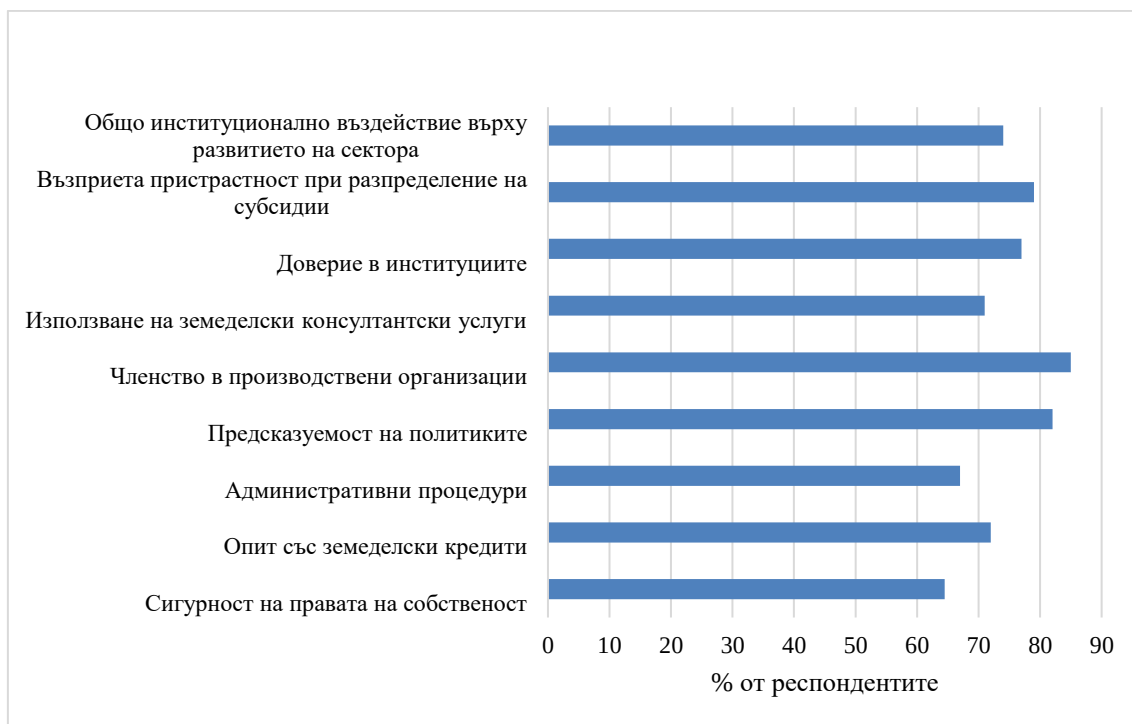
където: ΔY_t - годишна промяна в производството (спрямо предходната година); PVI_t - индекс на политическа волатилност за година; $GDPG_t$ - годишен растеж на БВП; INF_t - инфлационен темп; EXR_t - стабилност на обменния курс (стойност 1 = без промяна).

Тази спецификация с диференцирани стойности елиминира потенциалната нестационарност в данните и позволява фокус върху краткосрочната динамика. Хипотезата гласи, че по-високата политическа променливост и инфлацията корелират отрицателно с годишните промени в производството, докато стабилните макроикономически условия допринасят за производствена устойчивост. Всички коефициенти в моделите са интерпретирани чрез стандартни тестове за

статистическа значимост. Надеждността на резултатите е проверена чрез анализ на остатъчните стойности и сравнение на стойностите на коригирания коефициент на детерминация (R^2).

РЕЗУЛТАТИ

Структурираната анкета, проведена сред 96 български производители на плодове и зеленчуци, предоставя детайлен и многопластов образ на възприеманата институционална среда, в която те оперират. Обобщените отговори очертават последователна и тревожна картина, доминирана от усещания за неефективност, непредвидимост и неравнопоставеност в различните институционални сфери. В настоящия раздел са представени и интерпретирани описателните статистики от анкетното проучване, както са обобщени във Фигура 1.

Фигура.1. Възприятия на производителите за институционални ограничения в сектора на плодовете и зеленчуците в България

Водещото притеснение сред респондентите се отнася до надеждността на институциите и доверието в тях. Над 64% от участниците в анкетата определят правата си върху земята като несигурни, позовавайки се на правни неясноти, свързани с нерешени реституционни спорове и несъответствия в кадастъра. Само 18% заявяват, че се чувстват уверени в поземленото си правоотношение. Подобни притеснения очевидно възпират дългосрочни инвестиции в трайни култури като овощни градини и лозовя. Подобна е картината и при достъпът до кредити – възприятията са преобладаващо негативни. Въпреки че едва 29% от анкетираните са кандидатствали за заем, 72% от тях съобщават за значителни бариери – включително високи изисквания за обезпечение, непрозрачни критерии за одобрение или липса на обосновка при отказ. В отворените отговори се посочва често срещаното убеждение, че търговските и държавните кредитни институции отдават предпочитание на големи земеделски стопанства с политически връзки – възприятие, което допълнително засилва усещането за системно изключване на дребните и средни производители. Административният капацитет също е идентифициран като ключова слабост. Две трети от респондентите описват взаимодействията си с публични институции като неефективни или силно бюрократични. Особено тревожен е фактът, че 58% от анкетираните смятат, че корупцията или фаворитизмът играят роля в разпределението на субсидиите. Анкетата разкрива и дълбоко разочарование по отношение на политическата нестабилност: 82% от производителите заявяват, че аграрните политики са непоследователни, а 74% съобщават, че промените в политиката са повлияли

негативно върху техните производствени планове. В подкрепа на тези твърдения често се посочват примери, при които субсидии са били обещани, но впоследствие забавени или оттеглени след вече взети инвестиционни решения. Респондентите също така отчитат ниско равнище на колективно участие: едва 15% са членове на производителска организация. Сред останалите 85% най-често посочваните причини за неучастие включват недоверие в кооперативното управление и убеждението, че подобни организации не предоставят реални ползи. Оценката за аграрните консултантски услуги е също отрицателна – 71% от производителите посочват, че никога не са ги използвали или ги намират за неефективни. Нивото на институционално доверие като цяло е тревожно ниско – 48% заявяват, че доверието им в публичните органи, отговорни за аграрното развитие, е „много ниско“, а 29% го определят като „ниско“.

По отношение на справедливостта при разпределението на публичната подкрепа, 79% от анкетираните отговарят негативно, като отново се подчертава, че най-големите бенефициенти на финансиране по линия на ОСП са зърнопроизводителите. В обобщаващия въпрос в края на анкетата 74% от респондентите посочват, че институциите възпрепятстват развитието на сектора, 18% смятат, че нямат значимо влияние, а едва 8% ги оценяват като подкрепящи. Тези резултати потвърждават теоретичната рамка на настоящото изследване: качеството на институциите не е периферен, а централен фактор, който оформя възприятията и поведението на производителите. Последователно отрицателните оценки по всички анализирани измерения – собственост върху земя, достъп до финансиране, административно обслужване, стабилност на политиките и колективно представителство – говорят за системен проблем, който се разпознава широко сред участниците в сектора, независимо от техния регионален, размерен или демографски профил.

Изводите подчертават начина, по който слабите институции възпрепятстват склонността към поемане на риск, ограничават инвестиционната активност и задушават иновационния потенциал – фактори, които са критично необходими за устойчивото развитие на сектора.

С цел да бъде емпирично тествано дали възприетото от производителите институционално качество оказва измеримо въздействие върху производствените резултати на национално ниво, е конструиран многовариантен линеен регресионен модел, базиран на макроикономически и секторни данни за периода 2001–2021 г. Зависимата променлива в модела е годишният национален обем на производство на плодове и зеленчуци. Независимите променливи включват индекса за институционално качество, средния размер на стопанствата, дяла на напояваната земя, нивата на аграрен кредит и заетостта в сектора. Резултатите от модела са представени в Таблица 2.

Таблица 2. Регресионни коефициенти и статистическа значимост – Модел I

Променлива	Коефициент	Р-стойност
Качество на институциите (IQ)	0.215	0.3097
Размер на стопанствата (FS)	1.342	0.0107
Напояване (IRR)	0.118	0.442
Земеделски кредити (CR)	-0.762	0.083
Заетост в селското стопанство (LAB)	0.056	0.521

Обобщение на Модел I: Множествен коефициент на корелация (Multiple R): 0.8977; коефициент на детерминация (R^2): 0.8058; коригиран R^2 (Adjusted R^2): 0.7410; F-статистика: 12.45; стойност на значимост (Significance F): < 0.0001

Моделът демонстрира висока обяснителна способност – над 80% от вариацията в обема на производството се обяснява от включените предвиждания. Корикираният коефициент на детерминация (Adjusted $R^2 = 0.741$) допълнително потвърждава стабилността на модела, като отчита броя на включените променливи. F-статистиката е висока и статистически значима на ниво 1%, което свидетелства за надеждната цялостна пригодност на модела. Въпреки това, само променливата „среден размер на стопанствата“ показва статистическа значимост ($p = 0.0107$). Това

потвърждава хипотезата, че структурните характеристики на сектора – в частност концентрацията на земя и мащабът на стопанствата – са ключови детерминанти на производствения капацитет. Положителният коефициент указва, че увеличаването на средния размер на стопанствата е свързано с нарастване на обема на производство. Това наблюдение е в съзвучие с трайни аргументи в аграрната икономическа литература относно ефективността и продуктивните ползи от консолидирането на земя в контекста на фрагментирани постсоциалистически стопанства.

Обратно, институционалното качество – макар да заема централно място както в теоретичната рамка, така и в анкетните резултати – не показва статистическа значимост в настоящия модел ($p = 0.3097$). Това не обезценява неговото значение, а по-скоро предполага, че ефектът му може да е индиректен, дългосрочен или медиран от други променливи, които не са обхванати в конкретната регресия. Подобна липса на значимост се наблюдава и при напояването и заетостта в селското стопанство, което предполага, че техният ефект върху производството или е твърде слаб, за да бъде статистически открит, или е потиснат от преобладаващи структурни ограничения.

Особен интерес представлява променливата „земяделски кредит“. Макар и да не достига конвенционалния праг за значимост от 5%, нейната p -стойност (0.083) се доближава до границата от 10%, а отрицателният коефициент повдига въпроси относно ефективността на кредитирането. Този резултат може да отразява неправилно насочване на средства, преференциално отношение към неефективни стопанства или неефикасно използване на заемен капитал. Подобна интерпретация кореспондира с резултатите от анкетата, където производителите споделят оплаквания относно ограничен и несправедлив достъп до финансови ресурси.

Обобщено, тези резултати подчертават същественото разграничение между възприетото и измеримото въздействие. Макар земеделските стопани да идентифицират институциите като основен проблем, на национално равнище икономическите резултати се оказват по-тясно свързани със структурни характеристики – най-вече с начина на земевладелска организация. Това не омаловажава значението на институциите, а по-скоро насочва вниманието към тяхната роля като бавно действащ, системен фактор.

С оглед на това, за да се изследва дали краткосрочната институционална нестабилност и макроикономическите колебания обясняват годишните флукуации в производството, е конструиран втори регресионен модел. В него зависимата променлива е годишната разлика в обема на производството (ΔY_t), а независимите включват съставения индекс - PVI, растежа на БВП и нивото на инфлацията.

Таблица 3. Регресионни коефициенти и статистическа значимост – Модел II

Променлива	Коефициент (β)	P-стойност
Индекс на политическа волатилност (PVI)	0.034	0.741
Растеж на БВП за период (GDPG)	0.056	0.823
Ниво на инфлацията (INF)	-0.018	0.768

Обобщение на Модел II: множествен коефициент на корелация (Multiple R): 0.3465; коефициент на детерминация (R^2): 0.1201; коригиран R^2 (Adjusted R^2): -0.0410; F-статистика: 0.682; стойност на значимостта (Significance F): 0.5764.

Нито една от независимите променливи в модела не достига статистическа значимост – p -стойностите за Индекса на политическа променливост (PVI), ръста на БВП (GDPG) и инфлацията (INF) надвишават 0.7. Ниската стойност на коефициента на детерминация (R^2), както и отрицателната стойност на коригирания R^2 , сочат ниска обяснителна способност на модела и възможна свръхспецификация. Тези резултати налагат отхвърляне на втората хипотеза – а именно, че краткосрочните промени в аграрната политика и макроикономическите условия оказват значимо влияние върху годишните производствени резултати. Съществуват няколко възможни интерпретации на този изход. На първо място, годишното производство вероятно е под по-силното

влияние на биологични и климатични фактори – като земеделски цикли, срокове за сеитба и жътва, и метеорологични условия – отколкото на административни сигнали. Второ, е възможно земеделските производители вече да са адаптирали поведението си към съществуващата нестабилност, изграждайки буфери и механизми за управление на риска в рамките на собствените си решения. Трето, краткосрочните институционални промени може да нямат необходимата административна скорост на прилагане или достатъчна легитимност, за да окажат съществен ефект върху резултатите от производството в рамките на един вегетационен цикъл.

Тези наблюдения съответстват на по-широката научна литература, изследваща устойчивостта на селското стопанство и трайните институционални зависимости в постпреходни икономики. В условия на нестабилни или ниско легитимни институции, земеделските стопани все по-често прибягват до неформални механизми – локални знания, частни договори, лични мрежи – като алтернативни средства за управление на несигурността.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Резултатите от настоящото изследване потвърждават, че развитието и ефективността на сектора за производство на плодове и зеленчуци в България се обуславят предимно от дългосрочни структурни характеристики, а не от краткосрочни институционални или макроикономически колебания. Чрез съчетание на данни от анкетно проучване сред земеделски производители и двустепенен регресионен анализ бе установено, че макар фермерите масово да възприемат институционалната среда като нефункционална – акцентирайки върху проблеми като несигурност на правата на собственост, неравнопоставеност при разпределението на субсидиите, административна неефективност и дефицит на доверие – тези възприятия не показват статистически значимо въздействие върху националните равнища на производството.

Първият регресионен модел потвърди, че сред изследваните променливи единствено средният размер на стопанствата оказва съществено и положително влияние върху обема на националното производство на плодове и зеленчуци. Това подчертава ключовата роля на структурни фактори като окрупняване на земеделската земя и реализиране на икономии от мащаба. Макар институционалното качество да заема централно място в изследванията и да се възприема от фермерите като сериозно предизвикателство, неговото влияние върху производството в разглеждания период не се проявява пряко, което предполага, че въздействието му може да е опосредствано от системни механизми или да се проявява с отложен ефект.

Вторият регресионен модел, изследващ влиянието на политическата променливост и макроикономическите индикатори върху годишните промени в производството, не доведе до статистически значими резултати. Това допълнително потвърждава относителната устойчивост на селскостопанското производство спрямо краткосрочни колебания в политическата и икономическата среда.

Изведените заключения сочат необходимостта от многостранен подход за преодоляване на слабата производителност в сектора. От една страна, следва да се осъществят дълбоки структурни реформи, насърчаващи разширяването на стопанствата, кооперирането и технологичното модернизиране. От друга страна, е необходимо последователно възстановяване на институционалното доверие и капацитет чрез опростяване на административните процедури, засилена прозрачност и стабилна дългосрочна аграрна политика. Без устойчив напредък и в двете направления секторът трудно би могъл да преодолее структурната си фрагментация и да реализира потенциала си за устойчив растеж.

Acknowledgements

This paper was prepared with the financial support of the Research Fund under the project “Stochastic Analysis of the Prospects and Effects of the Green Deal on Bulgarian Agriculture – GREENBASE,” Administrative Contract No. KP-06-PN66/3, dated 13.12.2022.

REFERENCES

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. (2005). The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth. *The American Economic Review*, 95(3), 546–579. <http://www.jstor.org/stable/4132729>
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Random House. <http://www.tinyurl.com/27cosoab>
- Bardhan, P. (1989). The economic theory of agrarian institutions. Oxford: Clarendon Press.
- Byres, T. J. (1996). Capitalism from above and capitalism from below: An essay in comparative political economy. Macmillan Press.
- Csaki, C., & Lerman, Z. (1997). Land reform in Ukraine: The first five years (World Bank Discussion Paper No. 371). World Bank. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:fth:wobadi:371>
- Deininger, K. (2003). Land policies for growth and poverty reduction. World Bank.
- European Commission. (2018). Rural development programmes 2014–2020. Publications Office of the European Union.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2019). The state of food and agriculture 2019: Moving forward on food loss and waste reduction. FAO.
- Fritsch, J., Möllers, J., & Buchenrieder, G. (2011). Employment diversification of farm households and structural change in the rural economy of the new member states. *Eastern European Economics*, 49(5), 36–59. <https://doi.org/10.2753/EEE0012-8775490503>
- Hayami, Y., & Ruttan, V. W. (1985). Agricultural development: An international perspective (2nd ed.). Johns Hopkins University Press.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and analytical issues (World Bank Policy Research Working Paper No. 5430). World Bank. <https://doi.org/10.1017/S1876404511200046>
- Keefer, P. (2005). Democracy, public expenditures, and the poor: Understanding political incentives for providing public services. *World Bank Research Observer*, 20(1), 1–27. <https://doi.org/10.1093/wbro/lki002>
- Lerman, Z. (2001). Agriculture in transition economies: from common heritage to divergence. *Agricultural Economics*, 26, 95–114. <https://doi.org/10.1111/j.1574-0862.2001.tb00057.x>
- Lerman, Z., Csaki, C., & Feder, G. (2004). Evolving farm structures and land use patterns in former socialist countries. *Quarterly Journal of International Agriculture*, 43(4), 309–335.
- North, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance (p. 33). Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD. (2021). OECD Economic Outlook, Volume 2021 Issue 1 (No. 109). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/edfbca02-en>
- Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pritchett, L., Woolcock, M., & Andrews, M. (2010). Capability traps? The mechanisms of persistent implementation failure. Center for Global Development. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1824519>
- Rosenzweig, M. R., & Binswanger, H. P. (1993). Wealth, Weather Risk and the Composition and Profitability of Agricultural Investments. *The Economic Journal*, 103(416), 56–78. <https://doi.org/10.2307/2234337>
- Swinnen, J. (2015). Changing coalitions in value chains and the political economy of agricultural and food policy. *Oxford Review of Economic Policy*, 31(1), 90–115. <http://www.jstor.org/stable/43664672>
- Swinnen, J. F. M. (1999). The political economy of land reform choices in Central and Eastern Europe. *Economics of Transition*, 7(3), 637–664. <https://doi.org/10.1111/1468-0351.00029>
- Swinnen, J., & Rozelle, S. (2006). From Marx and Mao to the Market: The economics and politics of agricultural transition. Oxford University Press. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:oxp:obooks:9780199288915>
- (2005). Transition and agricultural labor. *Agricultural Economics*, 32, 15–34. <https://doi.org/10.1111/j.0169-5150.2005.00002.x>
- Van Herck, K., Swinnen, J., & Vandemoortele, T. (2012). The experience economy as the future for European agriculture and food? *Bio-based and Applied Economics*, 1(1), 97–113. <https://doi.org/10.13128/BAE-10768>
- Veblen, T. (1899). The theory of the leisure class. New York, NY: Macmillan.
- Williamson, O. E. (2010). Transaction cost economics: The natural progression. *The American Economic Review*, 100(3), 673–690. <http://www.jstor.org/stable/27871227>
- Yeros, P. (2013). Book review: Henry Bernstein (2010). Class dynamics of agrarian change. *Agrarian South*, 1(3), 341–346. <https://doi.org/10.1177/227797601200100305> (Original work published 2012).